

ВІДОБРАЖЕННЯ РАДЯНСЬКОЇ ДІЙСНОСТІ В СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ АНЕКДОТІ СЕРЕДИНИ 1950-Х – СЕРЕДИНИ 1960-Х РР.

На сучасному етапі розвитку історичної науки зростає увага до відтворення історичного процесу в суспільній свідомості, через вивчення колективних уявлень, стереотипів, міфів. Одним із чинників їх формування виступає анекдот. У минулому столітті він став безпомилковим барометром громадських настроїв і навіть впливав на формування суспільної думки. Особливо яскраво і повно це виявлялось у радянські часи [1]. Анекдоти політичного змісту виникали внаслідок суперечностей між гаслами і реальним станом речей у країні, а цих суперечностей було чимало [8, с.144].

Новизна статті полягає у введенні в науковий контекст фольклорних матеріалів, породжених суспільно-політичними подіями 1953-1964 рр., та аналізі їх сутності й наукового значення.

Феномен «радянського фольклору» вивчений недостатньо. Російський літературний критик Юрій Борев вважає, що виникнення історичних анекдотів в радянські часи було викликано необхідністю в умовах тотальної цензури осмислити історичну реальність навіть з ризиком для життя і свободи. Вважаючи, що більшість анекдотів радянських часів – культурно-історична форма втілення соціального досвіду інтелігенції, Ю. Борев вводить для пояснення цього феномену спеціальне поняття «інтелігентський фольклор» [2]. Проте, не можна стверджувати, що анекдоти виникали в середовищі лише однієї соціальної групи. Їхнє поширення було значно більшим.

За часів тоталітаризму політичні анекдоти були не тільки результатом осмислення історичного процесу, але й формою протесту народу проти державної політики. Насмішка над дійсністю створювала в оповідача і слухачів ілюзію свободи і реваншу щодо влади. Англійський письменник-гуморист, Джордж Майкс, розглядає сміх як «єдину зброю, яку гноблений може використовувати проти гнобителя. Це агресивна зброя і запобіжний клапан водночас» [4, с.106]. Дослідники Еллін і Дон Нільсен зазначають, що «антиурядовий гумор ілюструє теорію, що люди використовують гумор, аби полегшити наругу, висміюючи ситуації, де вони відчувають себе обдуреними» [4, с.106]. Отже, бачимо, що сміхова культура є у цьому контексті продовженням ідеології та її невід'ємною частиною. Варто пам'ятати, що анекдот створюється у певному ідеологічному середовищі і навіть приймає певні тези офіційної ідеології. Анекдот, з одного боку, заперечує ідеологію, розхитує і руйнує її. А з іншого – є своєрідною формою прийняття влади суспільством.

Становище політичного анекдоту в СРСР ніколи не було стабільним, адже він постійно потрапляв у поле зору цензури. Такий спосіб фільтрації суспільної свідомості мав свою специфіку, оскільки змінювався паралельно зі зміною влади. Зокрема, стан анекдоту у 1920–1930-х рр. дуже влучно характеризує наступний анекдот: «Оголошений конкурс на кращий анекдот. Перша премія – 25 років, друга – 10 років і третя, заохочувальна, – 5 років» [4, с.107].

Жанр політичних анекдотів активізувався у період «відлиги», що зумовлювалося процесом лібералізації суспільного життя. Бо окрім покращення життя радянських людей, зокрема, колгоспників, «відлига» характеризувалася суперечливістю і непослідовністю влади при реалізації гасел. Звідси – поява великої кількості анекдотів, фейлетонів, памфлетів тощо.

Зокрема, Хрущов здобуває свою знаменитість в анекдотах з 1956 року. Політичні анекдоти, у яких він є головним персонажем, містять неприховану іронію до керівника держави. Іноді іронія переходить у відкрите презирство та зневагу. Проте більшість анекдотів позначені доброзичливим ставленням до своєрідного грубого селянського шарму радянського лідера [2].

Проаналізувавши 30 анекдотів цього часу, можна помітити в них відображення найактуальніших аспектів розвитку СРСР 50-60-х років, зокрема:

- Соціально-економічні та інші реформи (9 анекдотів);
- Міжнародна політика і дипломатія (8 анекдотів);

- Аграрна політика (6 анекдотів);
- Ідеологічна тематика (4 анекдоти);
- Особистісні висміювання (3 анекдоти).

Політика Хрущова була сповнена глибоких протиріч. Найбільша кількість анекдотів присвячена освоєнню цілини, кукурудзяній кампанії, житловій реформі та змаганням з Америкою [7, с.345-349]. Наприклад, епопея з посівами кукурудзи від Чорного до Балтійського морів, дала чергову порцію матеріалу народним дотепникам. Зокрема, примусове запровадження так званого квадратно-гніздового методу насадження кукурудзи супроводжувалася такими анекдотами:

- Приїхав Микита у глухе село. Розповідає колгоспникам про вигоди кукурудзи, а під кінець запитує:

– А чого б ви хотіли?

Підвівся один і каже:

– Та відмініть, Микито Сергійовичу, отой квадратно-гніздовий метод.

– Як! Чого? – зойкнув Хрущов.

– Та коли підеш красти качани, то видно тебе далеко і з усіх боків [7, с.346].

- Радянські футболісти виграли Олімпійські ігри, коли Микита Сергійович пообіцяв засіяти останнє футбольне поле кукурудзою [7, с.346].

- Як змінив Хрущов ленінську формулу комунізму?

– Комунізм – це радянська влада плюс кукурудзация всієї країни [7, с.347].

Микита Сергійович дійсно був не байдужий до сільського господарства. А стан був кепський: у країні не вистачало продуктів харчування. Кращі фахівці залишали село і переїжджали у міста. На продукцію села штучно занижувались ціни, що не відшкодовували витрат. Праця в колгоспах і радгоспах була не вигідною. Присадибні ділянки селян не забезпечували їх самих, селян обкладали великими податками на кожне дерево, кожну корову. В цій ситуації не допомагали і часті інспекційні поїздки першого керівника держави:

- Приїхав Хрущов у колгосп, заходить на свиноферму, скрізь бігають свині, хрюкають: «Хру-хру-хру!»

– Скільки ви їм даєте кормів?

– По 40 кілограмів у день.

– Давайте відразу по 80, щоб вони «Хрущов» вимовляли [7, с.348].

Чимало також з'явилося волонтаристських гасел, таких як «Доженемо і обженемо Америку по виробництву м'яса і молока!». Народ відреагував миттєво жартівливою помовкою: «Догнати – то можна, а обганяти – ні, бо весь світ побачить голий зад», або:

- Біжать наввипередки Кеннеді та Хрущов. Кеннеді, звичайно, приходиться першим. Наступного ранку ТАРС повідомляє: «М.С. Хрущов зайняв почесне друге місце. А Кеннеді – передостаннє» [3, с.50].

Микита Хрущов не сприймав капіталістичний лад. Однак, вважав, що боротьба між соціалізмом і капіталізмом повинна бути суто економічною, що СРСР і США можуть мирно співіснувати на планеті. Протягом 1955–1960 рр. Радянський Союз в односторонньому порядку двічі провів скорочення збройних сил. Щоправда, ці кроки можна оцінити інакше, адже в СРСР успішно були проведені випробовування балістичних ракет, і в можливій війні вирішальну роль відіграла вже не кількісна перевага військових сил, а наявність нових видів зброї. Наскільки безглуздою для населення країни бачилася гонка озброєнь, свідчить наступний анекдот [9, с.163]:

- Під час зустрічі Хрущова з Кеннеді, останній почав хвалитися, що у США стільки ядерної зброї, що нею можна двадцять разів знищити планету... На що Хрущов відповів:

– Ну і для чого ж нам двадцять разів вбивати вже мертвих людей, ми ж не садисти якісь, у нас ядерної зброї вистачить тільки на одне знищення людства ... [7, с.348].

Не залишилися поза увагою спроби децентралізації управління економікою і створення раднаргоспів. Надзвичайно вузька спеціалізація, і утворена завдяки цьому плутанина, швидко стали предметом жартів:

- Після того як Хрущов ввів промислові та сільськогосподарські раднаргоспи, прийшла жінка в сільську міліцію:

- Чоловік обіцяв убити мене молотком.
- Не по нашій частині. От якщо б серпом... [7, с.345]

Через класичний для анекдоту прийом доведення ситуації до абсурду, чітко показано, що непродумані реформи зверху шкодять як ефективності самої системи в цілому, так і власне людям, залежним від її працездатності:

- Ви вже запаслися милом і пральним порошком?
- Ні, а що?
- Як же, адже Хрущов тепер взявся за хімію! [7, с.345]

Старі страхи сталінського періоду все ще живуть як в розуміннях людей, так і, частково, в самій системі [6].

Викликала також сплеск народних емоцій масштабна програма будівництва житла для поліпшення житлових умов населення СРСР. Комфортабельність цих квартир була невисокою, що і було помічено, як тільки пройшла ейфорія. Сумісний санвузол, маленькі кімнати і крихітні кухні – все це ставало предметом для жартів:

- Питають у новосела:
- У тебе в квартирі санвузол спільний чи роздільний?
- Роздільний: унітаз окремо, ванна окремо [7, с.346].

● В одній з таких квартир йде весілля. Двері квартири відчинені навстіж, хтось на сходовому майданчику курить, і раптом у цю квартиру заносять труну, проносять навколо весільного столу і виходять.

- Ви що, з глузду з'їхали, адже тут же весілля!
- Ви вже вибачте, але ми ніяк на сходовому майданчику не могли розвернутися... [7, с.346].

Попри всі незручності, пов'язані з проживанням в подібних будинках, це був істотний прорив в порівнянні з попереднім часом.

Великий цикл політичних анекдотів пов'язаний з положеннями нової Програми КПРС, прийнятої на XXII з'їзді КПРС 1961 р. Програма містила положення, нереальність яких була очевидною: «сьогоднішнє покоління радянських людей житиме при комунізмі!». Суспільство дало свою оцінку фантазіям:

- Який найдовший анекдот?
- Доповідь Хрущова на XXII з'їзді КПРС!
- Чи можна загорнути слона у газету?
- Можна, якщо в ній надрукована промова Хрущова [2].

14 жовтня 1964 р. на жовтневому пленумі ЦК КПРС М. Хрущова було звільнено від партійних і державних посад «за станом здоров'я». Ця подія теж негайно стала приводом для анекдотів, пов'язаних з втратою «улюбленого» лідера і безліччю його «великих» діянь:

- Москва переходить на пічне опалення.
- Це чому?
- Микита дров наламав [7, с.347].
- Що спільного між Хрущовим і космічним кораблем «Схід»?
- Вони вилетіли майже одночасно [7, с.348].

Особистісний фактор теж відіграв свою роль: висміювання Микити Сергійовича як людини набуло широких розмахів, оскільки суспільні маси найчастіше шукають недоліки не в політичній системі, а у людині, яка нею управляє.

● Один написав на паркані «Хрущов – дурень». Йому дали 11 років – один рік за псування державної власності і 10 років за розголошення державної таємниці. Після повернення Хрущова з Англії, засуджений уже відсидів рік, і його звільнили – розголошення перестало бути державною таємницею [4].

● Щоранку до газетного кіоску підходить старий єврей, бере свіжу газету, дивиться на першу сторінку і кладе газету назад. І так з дня на день, нарешті, кіоскер не витримує і питає:

- Чому це ви кожен день дивіться газету, не купуєте, а кладете назад?
- Ви знаєте, я чекаю некролог.
- Так ви ж не там дивіться. Некролог буває на останній сторінці, а не на першій.
- О! .. Той некролог, якого я чекаю, буде обов'язково на першій [7, с.348].

Не виправдавши покладених на нього надій і лише ускладнивши ситуацію всередині держави, М. Хрущов повністю позбувся всякого авторитету. Населення більше йому не вірило [3, с.51].

У цілому, епоха Хрущова стала багато в чому переломною для культури радянського соціально-політичного анекдоту. Зникнення жорсткої цензури після смерті Сталіна, і наростання соціальних, політичних та економічних проблем, які не вдавалося приховати від населення, дали можливість зростання вираження думок, що з'являються в народному середовищі через анекдот. Як можна побачити, найбільшу увагу з боку народного гумору отримують сільськогосподарська, продовольча і житлова проблеми, що дає можливість судити про незадовільний стан в даних сферах і високу заклопотаність цим серед населення СРСР. На другому місці в приблизно рівних пропорціях стоять теми суперництва з США, прагнення «наздогнати і перегнати», антизахідна риторика, які одночасно доповнюють і суперечать одна одній [5, с. 40].

Процес реабілітації отримав невелике і досить одноманітне висвітлення, в основному як незавершений і ґрунтовно запізнений. Анекдотична картина в загальному малюється не особливо радісно: лідер в основному подається як недалекий, не в усьому розумний керівник, що втручається у справи, у яких мало що розуміє, із великою і, місцями, зайвою експресивною і суперечливою риторикою. Його політика невдала або незавершена. Численні провали призвели не просто до розчарування у проведеному курсі, вони похитнули, здавалося б, непохитну впевненість у соціалістичних ідеалах, в першості своєї країни, вірності її шляху, а, отже, і в здатності існуючої влади керувати державою. Народилися лише перші сумніви, їх паростки пробілилися через прес офіційної цензури в культурі анекдоту, але не були вчасно помічені.

Отже, політичні анекдоти радянської доби являють собою складне явище у системі ідеологічної політики, що мали амбівалентний характер, виступаючи як породження, захисний механізм і форма протидії офіційній ідеології.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бойко А. Архетипи народної сміхової культури в українських політичних реаліях XXI ст. (Фольклор-2004) / Алла Бойко. Режим доступу: <http://journalib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=2041>
2. Десятков Д. Микита Хрущов і політичні анекдоти / Д. Десятков // Всеукраїнський загальнополітичний освітнянський тижневик ПЕРСОНАЛ ПЛЮС № 39 (291) 8-14 жовтня 2008 року. Режим доступу: <http://www.personal-plus.net/291/3877.html>
3. Еремеева Е. Роль подтекста в советских политических анекдотах / Екатерина Еремеева // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2010. – Вип. 13. – С. 49-60.
4. Каганов Ю.О. «Сміх крізь сльози»: Радянська Україна у дзеркалі політичного анекдоту / Ю.О. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXIV. – С.106-109.
5. Калакура, Я. Міфологізація української історії в добу хрущовської «відлиги» / Я. Калакура // Історичний журнал . – К. , 2004 . – №8. – С.36-41.
6. Мелихов А. Смех и грех / Александр Мелихов // www.litkubiki.ru/AllFiles/3.20.melihov.doc
7. Раскин И. Энциклопедия Хулиганствующего Ортодокса Расширенное и дополненное издание / Иосиф Раскин. – Изд. «Стоок», Москва, 1997 г. – 386 с.
8. Трифонов Р.А. Идеологизация картины мира в «советских пословицах и поговорках» / Р.А.Трифонов // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 144-149.
9. Хрущев Никита Сергеевич: Материалы к биографии / Сост. Ю. В. Аксютин . – М. : Политиздат, 1998. – 367 с.

Ткаченко І.

Науковий керівник – доц. Лахманюк Т. В.

НЕЛЬСОН МАНДЕЛЛА: ПОЛІТИЧНИЙ ПОРТРЕТ

XX століття – особлива сторінка історії не лише африканського континенту, а й всього світу. Чимало визначних подій відбулося у цей час, не виключенням стало і піднесення